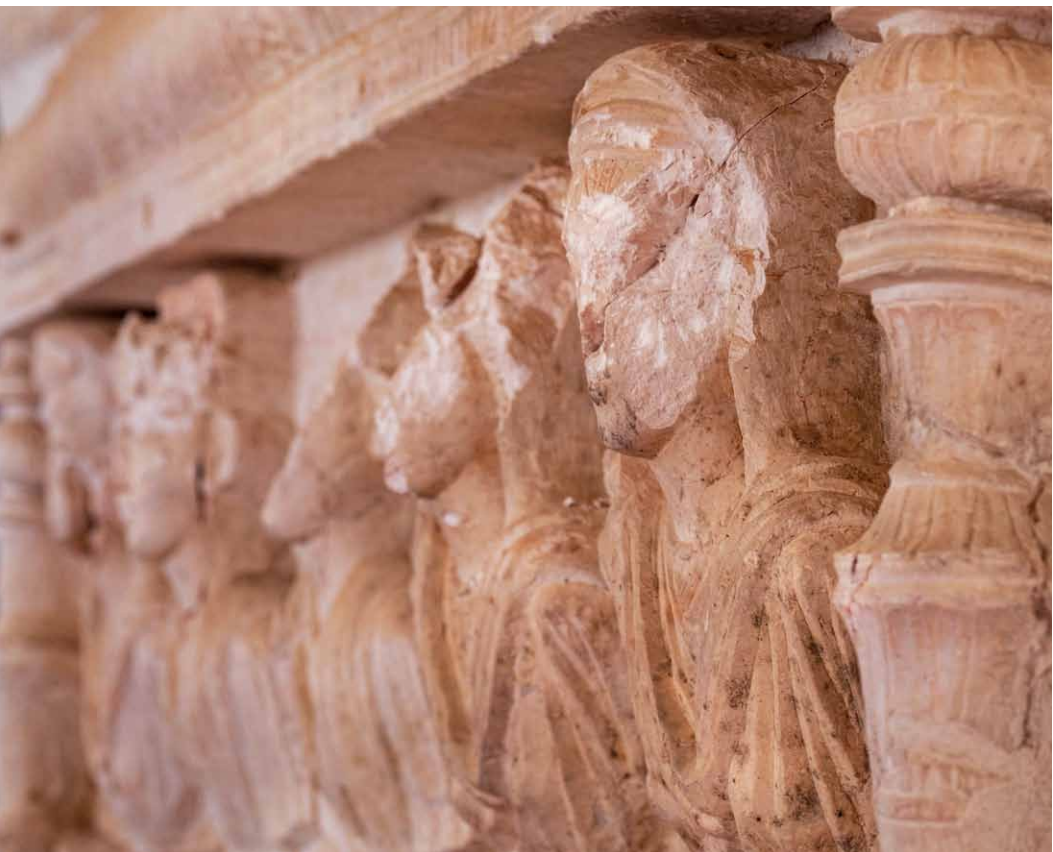

LENKA HRABALOVÁ

DĚJINY V TROSKÁCH

Ničení a ochrana kulturního dědictví
na Blízkém východě a v Africe

DĚJINY V TROSKÁCH

Ničení a ochrana kulturního dědictví
na Blízkém východě a v Africe

LENKA HRABALOVÁ

Odborní recenzenti:
doc. JUDr. PhDr. Marek Čejka, Ph.D.
Ing. Břetislav Tureček

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA_FF_2022_021).

Poděkování za pomoc se vznikem publikace patří mému školiteli docentu Karlu Nováčkovi a kolegům a přátelům Jakubovi Rumplovi a Ivanu Ryškovi.

Fotografie na obálce: Sarkofág zbavený obličejů vystavený v muzeu v Palmýře,
© Lenka Hrabalová, 2021.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání
© Lenka Hrabalová, 2022
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2022

ISBN 978-80-244-6179-3 (tištěná kniha)
ISBN 978-80-244-6180-9 (online: iPDF)
DOI: 10.5507/ff.22.24461793

VUP 2021/0299 (tištěná kniha)
VUP 2021/0300 (online: iPDF)

Obsah

Úvod	11
Stav pramenné základny	19
Dosavadní stav bádání	23
Metodologie	26
LEGISLATIVA	33
Otázka prosazení	39
DŮVODY NIČENÍ KULTURNÍCH STATKŮ	45
Obrazoborectví a koncept negativního dědictví	45
Náboženské důvody	49
Figurální zobrazení	50
Funerální architektura	63
Svatostánky jiných náboženských skupin	74
Světské důvody	82
Konflikty	82
Propaganda	84
Kořist a financování aktivit	89
Pašerácké sítě	93
Trhy	95
Internet	97
Rozvoj	99
Rekonstrukce a ochrana	104
Ochrana	104
Role vojenských složek	109
Rekonstrukce	111
SÝRIE	117
Kontext konfliktu	119
Regulace	122
Kulturní statky Sýrie v době konfliktu	124
První roky konfliktu	124
Islámský stát a po něm	128
Rozkrádání movitého dědictví	133
Islámský stát a financování skrze ilegální obchod s kulturními objekty	136
Péče o kulturní statky	140
Ochrana během konfliktu	140
Rekonstrukce	146
Závěr	153

IRÁK	157
Kontext konfliktu	158
Regulace	161
Kulturní statky Iráku v době konfliktu	164
Invaze 2003	164
Islámský stát a po něm	169
Náboženské komunity	176
Rozkrádání movitého dědictví	181
Péče o kulturní statky Iráku po roce 2003	184
Ochrana během konfliktu	184
Poválečná obnova	188
Návrat movitých objektů do Iráku	194
Závěr	196
MALI	201
Kontext konfliktu	203
Regulace	205
Kulturní statky Mali od počátku krize	209
Rozkrádání movitého dědictví	213
Péče o kulturní statky v Mali	215
Ochrana během konfliktu	215
Rekonstrukce po obnově pořádku	218
Péče o historické rukopisy	223
Al-Mahdí a ICC	226
Závěr	228
JEMEN	231
Kontext konfliktu	233
Regulace	235
Kulturní statky Jemenu od počátku intervence	236
Propaganda	240
Rozkrádání movitého dědictví	241
Péče o kulturní statky Jemenu	247
Náprava škod	249
Závěr	255
SAÚDSKÁ ARÁBIE	259
Kontext destrukcí	260
Regulace	263
Náboženské regulace	265
Kulturní statky za vlády rodu Saúdů	266
Wahhábismus a kulturní dědictví	266
Svatá města	270

Diskuse okolo hrobu Proroka	275
Šiitské oblasti	277
Ekonomické pozadí destrukcí	279
Péče o kulturní statky v Saúdské Arábii	281
Renovace historických měst	285
Závěr	288
KOMPARACE	291
Komparace podle časové osy	291
Komparace náboženských a etnických vlivů	296
Komparace kulturních politik	303
Komparace legislativ	309
ZÁVĚR	320
PŘÍLOHY	327
Příloha I Mezinárodní úmluvy	327
Příloha II Organizační struktura <i>Dīwān al-rikāz</i>	328
Příloha III Označení křesťanských domů v Qaraqoši	329
Příloha IV Propaganda	330
Příloha V Import starožitností starších 100 let do USA, 2002–2019	331
Příloha VI Vzor certifikátu pravosti	332
Příloha VII Destrukce kostelů v Qaraqoši	333
Příloha VIII Seznam zničených a napadených objektů a lokalit v Jemenu	335
Příloha IX Mekka	344
Příloha X Zbavování obličejů	346
DEFINICE UŽITÝCH ODBORNÝCH POJMŮ	347
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	355
BIBLIOGRAFIE	357
Prameny	357
Rozhovory uskutečněné pro potřeby studie	362
Monografie	362
Články	368
Elektronické zdroje: články	372
Elektronické zdroje: zprávy	384
Elektronické zdroje: internetové stránky	397
Oficiální internetové stránky	414
Sociální média	419
REJSTŘÍK	420
Vlastní jména	420
Termíny	422

Jazyková a textová poznámka

Pro přepisy z arabštiny je užíván systém ALA-LC, anglické transkripce některých hlásek jsou nahrazeny českými (jedná se o č, š, dž a ch). Jak je zvykem v českém úzu, je vynechávána *hamza* na začátku slov, uprostřed a na konci slov je pro ni užíván symbol ('). Tento přepis z arabštiny je uplatňován zejména v názvech děl a v případech, kdy jsou uváděny konkrétní arabské termíny.

Vzhledem k faktu, že celá řada slov vztahujících se k arabskému a muslimskému světu má v češtině svoje obdoby, a také pro lepší čitelnost textu (například vzhledem ke skloňování jmen) je v samotném textu zachovávána počestěná forma. To se týče primárně vlastních a místních jmen, názvů skupin a organizací. Značení pro hlásky *hamza* a *'ajn* zůstává zachováno.

Úvod

Se vstupem do třetího tisíciletí bylo na Blízkém východě zahájeno neklidné a turbulentní období, které přineslo mnoho změn. Jednou z těch, které nebyly očekávané, byla obrovská ztráta kulturního dědictví. Útoky na něj a destrukce byly v mnoha případech spojené se vzestupem radikálních sunnitských skupin, ke kterému došlo v druhé polovině 20. století a který vedl k proměně dynamik blízkovýchodních společností. Spolu s prohlubujícími se ozbrojenými konflikty začalo docházet k okamžitému úpadku kulturní krajiny v mnoha regionech vlivem zanedbání, bojů, ale také velkého množství cílených útoků. Zejména tato poslední kategorie šokovala mezinárodní společenství, které si útokům na své dědictví už dávno odvyklo. Velmi zrychlené a medializované ničení probíhalo světové veřejnosti přímo před očima, čímž se ukázala paralýza mezinárodních struktur tvář v tvář těmto akcím a rozhodnutím, a zároveň jevy, které destrukce provázely a provází, poukázaly na hlubší problémy a rozkoly na mnoha úrovních. Jen zlomek destrukcí a ztrát kulturních statků si ale našel cestu do světových médií, kde šokoval veřejnost.

Téma zacházení s kulturními statky na Blízkém východě a v severní Africe je dnes jedním z velkých regionálních i světových témat 21. století. Pozornost si získalo v roce 2001, kdy Tálibán zničil sochy Buddha v Bámjánu, znovu v roce 2003, kdy po invazi spojenců do Iráku byla irácká muzea i archeologické lokality plundrovány všemi stranami, včetně té invazní, a pak opět v roce 2011, kdy byla ničena mauzolea v Timbuktu, a krátce po nich, v letech 2013 až 2015, kdy Islámský stát ničil dědictví Iráku a Sýrie.

Samotné cílené ničení památek a kulturních statků je průvodním jevem všech konfliktů. Je celá řada důvodů, proč jedna skupina může zaútočit na dědictví skupiny jiné. Mezi ně patří náboženská či etnická

nesnášenlivost, politická propaganda a také politický boj a ideologie. Všechny mají společnou snahu vymazání se vůči někomu jinému; ať už jde o snahu vymazat jinou kulturu z paměti krajiny, nebo o vyslání hrozby. V mnoha případech se také nejedná o jediný důvod, který by podnítil útok, ale o jejich kombinaci; náboženská dogmatika se v dnešní době snoubí s politickou propagandou a proklamacemi, a zároveň je zástěrkou pro finanční zisk. Kulturní dědictví je v mnoha ohledech ideálním cílem pro ty, kteří touží své názory formulovat nahlas a jasně, což je – spolu s efektivností moderních zbraní a technologií – primárním důvodem k masivním ztrátám v posledních letech.

Ačkoliv je kulturní dědictví často prezentováno jako univerzální, tato univerzalistická perspektiva, která je dnes považována za přirozenou, nevznikla přes noc, ale byla budována a vytvářena v průběhu dekád a staletí. I přesto je tato hodnota opomíjena ve chvílích reálných či hrozících konfliktů, kdy se kulturní dědictví stává efektivní zbraní, jejíž použití nevymizelo z diskurzu. A to i v těch částech světa, které jsou vůči destruktivnímu dědictví například islámskými skupinami tradičně kritické. V tomto kontextu lze tedy za mimořádně barbarské označit prohlášení amerického prezidenta Donalda Trumpa na Twitteru ze dne 5. ledna 2020. Trump prohlásil, že pokud Írán podnikne odplatu za zabití generála Qásima Sulejmáního americkým dronem, Amerika zaútočí na 52 iránských cílů, mimo jiné i na ty, které jsou důležité pro iránskou kulturu.¹ Jakkoliv se jeho administrativa snažila tyto výroky „změkčit“, prezident Trump se dopustil vyhrožování válečnými zločiny, za které je ničení kulturních statků považováno.

Z úhlu pohledu politického přináší ničení kulturních objektů pro staré vládcy a nové pány celou řadu benefitů, proto je zbraní užívanou po tisíciletí. Pro překlenutí stávajících kultur kulturami novými, nastavenými shora a schválenými vládci, je nutné smazat nevhodné připomínky minulosti a očistit společnost. Zejména ikonoklasmus, zaměřený na ničení náboženských idolů nesouznících s oficiální náboženskou doktrínou státu, je zbraní, která ze současného světa nikdy nevymizela.

1 BBC, “Trump says US ready to strike 52 Iranian sites if Tehran attacks”.

Zároveň jsou tyto typy útoků využívány těmi, kteří se snaží „očistit“ území od části populace. Vyvražďování spojené s destrukcí kulturního dědictví (a s ním i vazeb) jsou součástí procesu etnických čistek a genocidy. Zločiny proti lidem i zločiny proti kultuře jsou zkrátka součástí jednoho tažení, které má za cíl zbavit krajinu nežádoucích skupin.

Spolu s tématem destrukce a ochrany kulturní krajiny je v posledních letech akcentováno téma kriminalizace útoků na památky, a to jak v kontextu legislativy a ochrany, tak také v kontextu zvyšování povědomí. Na mezinárodních i národních úrovních vzniká stále větší tlak na vytvoření nových funkčních rámců pro trestání těch, kteří se províní proti lidskému dědictví. Zároveň ale chátrající domy v historických částech například českých měst, které byly v nedávné době privatizovány a jejich majitelé nevidí užitek v jejich údržbě, stejně jako množství posprejovaných staveb, dokládají, že vzdělání směrem k úctě k minulosti není univerzální hodnotou. Vzniká tedy logická otázka: jak lze prosadit úctu k dědictví v oblastech sužovaných konflikty, když ani ve stabilních společnostech není samozřejmostí? Budování prostředí úcty a respektu vůči minulosti je dlouhodobým procesem, pro nějž je jedním z klíčových bodů vytváření bezpečného prostředí, kde zdroje mohou být relokovány na péči a ochranu, ale také do vzdělání a utužování povědomí. V takovém prostředí lze následně posilovat i povědomí o přínosu památek pro společnost, nejen v „duchovním“ slova smyslu, ale i v praktické podpoře, jako je například vznik pracovních míst.

V oblasti Blízkého východu tento „klíčový bod“ zcela chybí. Region je dlouhodobě zmítán konflikty, nebo je sevřen autoritářskými režimy, přičemž obojí má na kulturní krajinu devastující vliv. Konflikty, ve kterých je zapojeno mnoho stran s rozdílným ideologickým zaměřením (prosazujících politické, etnické či náboženské zájmy), vedou k prudkému nevybíravému ničení. Vedle toho, autoritářská podstata státních systémů má za častý následek propagaci jedné stránky dějin či kulturního náhledu, zatímco ty ostatní jsou systematicky přinejlepším zanedbávány. Břetislav Tureček pojmenoval jednu ze svých knih *Blízký východ nad propastí*, Ondřej Beránek a Bronislav Ostřanský zvolili pro své kolektivní dílo název *Islámský stát – Blízký východ na konci časů*.

Tyto názvy, více než cokoliv jiného, vypovídají o současné tváři regionu a situaci, v jaké se nachází. Destrukce kulturních statků v regionu je přirozeným následkem rozkladu mnoha stávajících struktur vytvořených evropskou koloniální a postkoloniální politikou, ale také rozkladem tradičních hodnot, ohrožených moderní dobou a jejími trendy. Vznik extrémistických skupin, jako je nechvalně proslulý Islámský stát, lze mimo jiné vnímat i jako vyústění snahy části muslimské společnosti o uchránění svých tradičních hodnot proti hodnotám novým, importovaným zástupci „konkurenčního“ náboženství. Příklon mnoha lidí k těmto frakcím je zároveň ovlivněn několika faktory – například nespokojeností s režimy, korupcí či společenskými změnami.

Medializace tématu destrukce kulturního dědictví je v našem prostředí úzce spojená právě s těmito skupinami a často také s destrukcí předislámských či křesťanských památek. Nejedná se však o kompletní náhled. Aktivity radikálních skupin vůči dědictví jsou silné, jasné a hlasité výkřiky, ani zdaleka však nejsou jediné. Kulturní krajinu Blízkého východu negativně ovlivňuje mnoho jiných faktorů, které postrádají silnou medializaci – média jsou hladová po skandálech a šokujících zprávách a čtenáře spíše zaujmou brutální destrukce, výbuchy či děsivé pohromy než pomalá degradace, nezáměr či „prostá“ přestřelka v centru města. Z dlouhodobého hlediska destrukce kulturní krajiny regionu probíhá po desetiletí bez větší pozornosti Západu, ať už cíleně, nebo jako vedlejší produkt rozvoje. Zároveň je na Západě často zapomínáno, že prvotním cílem islámských extrémistických a teroristických organizací jsou jiní muslimové a na úrovni dědictví jsou pak primárním cílem zejména muslimské kulturně náboženské stavby. Podobně jako se většího zájmu málokdy dočkávají teroristické útoky ve vzdálených muslimských zemích, stejně tak jsou výrazně méně medializované destrukce mešit, svatyní či hrobek, ačkoliv je jejich historická hodnota nepopíratelná.

Proč má smysl zabývat se hlouběji tématem zacházení s kulturním dědictvím, a to zejména v době, kdy jsou přímo ohroženy lidské životy? Jeho hodnota neleží pouze v jeho historických aspektech, ale také v jeho aspektech společenských. Problémem kulturního dědictví je, že je velmi

těžko nahraditelné a obnovitelné. Ve chvíli, kdy je objekt zničen, mizí i jeho hodnota, která je daná jeho kontextem; movité a nemovité kulturní dědictví má rozdílnou hodnotu pro archeology, historiky a etnografy, než má pro místní populace. Zejména v případech posledně jmenovaných nejde jen o ztrátu památek, zločiny proti kultuře mají úzký vztah s bezpečnostními hrozbami, které přímo ovlivňují široké společnosti. Destrukce kulturních objektů s sebou přináší řadu druhotných negativních jevů, jako je mizení a transformace původních komunit, ztráta zvyků a tradic, rozklad hodnot, ale v globálnějším úhlu pohledu také ztráta lidské minulosti a kolektivní paměti. Vytržení z kontextu, zejména pak u relativně nových, nejednotných států, jaké můžeme najít na Blízkém východě a v Africe, může mít dlouhodobé vážné následky.

V tomto textu je kulturní dědictví studováno jako nedílná složka identit, která se tudíž stává nástrojem politiky, války, náboženství či etnického soupeření. Ve světě Blízkého východu je dědictví součástí lidské každodennosti; historické budovy, instituce i svatá místa jsou živoucími místy, které budí silné sympatie i odpor tak, jako je budily před dekádami či staletími. Kde Evropa v mnoha případech udělala tlustou čáru za minulostí a spory, Blízký východ stále žije mnoha starými dynamikami. Mnohé dědictví je zde spjaté s křivdami i úspěchy a jednotlivé strany k němu tak nepřestávají přistupovat. Zároveň jsou místa spjatá s minulostí často důvodem, proč mnoho ohrožených komunit odmítá opustit své domovy, kde se nacházejí svatyně či hroby významných předků. Role, jakou minulost hraje pro existenci celků, je zcela zásadní, jelikož pomáhá vytvářet rámec, se kterým se jednotlivci mohou ztotožňovat. Nově vzniklé státy, například na Blízkém východě, využívaly kulturní dědictví svého území k vytvoření ideje pospolitosti jinak nesourodých skupin. Tyto státy a jejich vůdci cíleně vytvářeli imaginativní a iluzorní obraz státní jednoty a společné minulosti, přičemž jejich obyvatelé zpočátku drželo jen rozhodnutí „shora“ a nově nastolený administrativní rámec. V případech uměle vzniklých státních celků bez historické či kulturní tradice, které nemají homogenní populaci, může destrukce kulturního dědictví vést k rozkladu, a tím také k bezpečnostnímu ohrožení. Naopak pro homogenní komunity mů-

žou mít útoky na ně samotné i na jejich minulost následek opačný, a to jejich utvrzení v postavení či víře.

Kulturní krajina Blízkého východu a severní Afriky se transformuje velmi rychle a velká část destrukcí není spjatá s přímou činností člověka, ale spíše s jeho nezájmem, zkombinovaným s přírodními podmínkami a dalšími faktory, zapříčiňujícími degradaci mnoha lokalit. Nicméně vzhledem k omezenému prostoru studie byly tyto důvody vynechány a je jim v některých případech věnována jen okrajová pozornost. Zájem publikace leží v přímém negativním vlivu lidské činnosti na kulturní statky. Jejím cílem je analyzovat člověkem cíleně zapříčiněné důvody ztráty kulturních statků v regionu Blízkého východu a severní Afriky ve 21. století a určit faktory a strany, které přispívají k jeho destrukci, ale také ochraně. Základní myšlenkou studie je, že destrukci kulturních statků na Blízkém východě a v severní Africe nelze charakterizovat jako čistě náboženskou, ale je nutné ji vnímat v kontextu řady důvodů, které mohou být propagačního, strategicko-vojenského, politického či etnického charakteru, zároveň je ale nutné mít na paměti, že džihádistské skupiny nejsou jediné, které za ztrátou kulturních a historických objektů stojí.

Tato publikace je rozdělena na sedm kapitol, které tvoří tři celky. Prvním z nich je úvod do legislativy týkající se ochrany kulturních statků, druhý se týká pojetí a pozice těchto statků v muslimském světě a třetí celek jsou samostatné studie, věnující se jednotlivým zemím. Publikace je uspořádána tak, aby v teoretické části co nejkomplexněji představila důvody destrukcí a způsoby ochrany kulturních statků v muslimském světě a následně je demonstrovala na konkrétních případech z pěti zemí.

První celek se zabývá legislativou týkající se ochrany kulturních statků na mezinárodní, národní a regionální úrovni. Nabízí hrubý náhled na vývoj mezinárodního přístupu k dědictví a věnuje se možnosti prosazení těchto přístupů a samotných možností států regionu a světa zabránit destrukci. Vzhledem k tomu, že se nejedná o právní text, je tato kapitola pouze výčtem a krátkým komentářem k existující legislativě

bez ambicí ji analyzovat. Slouží primárně pro seznámení se s hlavními úmluvami a rezolucemi, které se v následném textu objevují.

Druhý celek se zabývá důvody a příčinami ničení kulturních statků a sleduje zakotvení tohoto chování v muslimských společnostech a zároveň seznamuje se snahami a přístupy k jeho ochraně. Jeho cílem je představit postavení kulturních statků v muslimském světě a zasadit ho do širšího světového dění. V rámci tohoto představení je nabídnuta kontextualizace kulturních statků a seznámení se s konceptem negativního dědictví, které nabízí do jisté míry spíše filozofický náhled na problematiku, který je ovšem v rámci studovaného tématu neméně důležitý. Vedle toho kapitola okrajově sleduje také postoj západní společnosti a jejích norem vůči procesům destrukcí a také regionální i nadnárodní snahy pečovat o mizející kulturní krajinu. Celek je rozdělen do tří kapitol. První z nich se věnuje náboženským důvodům destrukcí a jejich kořenům, které je nutné hledat jak v předislámském, tak v raném období islámu, ze kterých pramení myšlenkové základy pro destruktivní tendence, jež byly dále rozvíjeny a formulovány v pozdějších obdobích. Do náboženských důvodů se zařazují útoky na figurální zobrazení, funerální architekturu a sakrální stavby a symboly jiných náboženských skupin. Kapitola zahrnuje jak nábožensky motivované útoky na kulturní statky jiných náboženských skupin, tak i útoky vnitronáboženské, čili destrukce islámských staveb a islámské funerální architektury jinými muslimy. Druhá kapitola se zabývá destrukcemi památek ze světských důvodů, mezi které se v této knize řadí cílené ničení kulturních objektů během konfliktů, využití destrukcí v rámci propagandy, financování vlastních aktivit prostřednictvím prodeje movitých objektů a rozvoj. Poslední kapitola teoretického úvodu se věnuje možnostem rekonstrukce, ochrany památek v regionu a úspěchům a nezdarům na tomto poli. Tato část seznamuje s hlavními projekty a myšlenkami, které se objevují v diskurzu ochrany kulturních statků v oblasti. První částí je ochrana, a to jak legislativní, tak také přímá skrze možnosti zapojení ozbrojených složek k ochraně kulturních lokalit. Druhá část seznamuje se současnými trendy v rekonstrukcích

a obnově lokalit a objektů, ale všímá si také politického pozadí a preferencí, které v obnově hrají roli.

Třetí celek je složený z pěti nezávislých a samostatných případových studií. Studované země jsou nahlíženy z několika úhlů pohledu tak, aby byly vytvořeny komplexní náhledy. Na začátku každé studie stojí stručný popis památek v dané zemi, který zahrnuje seznámení se s hlavními lokalitami a kulturní krajinou země. Součástí úvodu je také krátký historický a kulturní kontext, který popisuje vývoj zemí v posledních dekádách a jejich etnické a náboženské složení. Úvod se věnuje rovněž státním regulacím a legislativě týkající se památkové péče a jejím specifickým v dané zemi. Dále je pak každá ze studií rozdělena na dvě části. První je zaměřená na destrukce ve vymezeném časovém úseku (v případě Sýrie od počátku občanské války, v Iráku od roku 2003, v Mali od počátku krize na severu země v roce 2011, v Jemenu od počátku intervence GCC v roce 2015 a v Saúdské Arábii bez jasného data, od počátku 21. století). Druhá část se týká péče o kulturní statky, a to během konfliktu i po jeho ukončení.

Vedle toho se každá studie podrobněji věnuje jednomu z dílčích témat a na konkrétních případech demonstruje a rozebírá problémy, otázky a okruhy, které byly načrtnuty v teorii v úvodních dvou kapitolách. V Sýrii je tímto tématem ilegální vývoz starožitností, jejich přítomnost na mezinárodních trzích, s tím spjatá opatření, ale také financování Islámského státu,² které se k obchodu s movitými objekty váže. V případě Iráku je pozornost zaměřena na náboženské menšiny, které byly systematicky vytlačovány ze svého území, a na jejich dědictví. Kapitola se věnuje také propagandě Islámského státu, ke které bylo využíváno vizuální zobrazení destrukcí, a roli vizuálního ikonoklasmu v rétorice a PR této organizace. V případě Mali je diskutováno odsouzení Ahmada Faqī al-Mahdího Mezinárodním soudním tribunálem, přístup země k trestání viníků a pozitivní vliv na péči o kulturní krajinu, který vzniká díky zapojení země do mezinárodního společenství.

² V textu je užíván název Islámský stát (arabsky *ad-Dawla al-islāmīja fi al-irāq wa aš-šām*, akronym *Dā'iš*) nebo zkratka ISIS. V citované literatuře se lze setkat i se zkratkami IS (Islámský stát) nebo ISIL (Islámský stát v Iráku a Levantě).

V kapitole o Jemenu je hlavním tématem použití kulturních statků v regionálním i mezinárodním politickém diskurzu a přímém konfliktu dvou soupeřících stran v zemi, o kterém je ve veřejném prostoru jen minimum informací. V posledním případě Saúdské Arábie, která jako jediná neprochází na svém území ozbrojeným konfliktem, se pozornost soustředí na roli státu a státní ideologie v transformaci kulturní krajiny.

Závěrem je komparace studií, která nabízí komplexní náhled na problematiku z několika perspektiv.

Stav pramenné základny

Následující podkapitoly představí nejdůležitější prameny, studie a další zdroje, které se váží k jednotlivým diskutovaným oblastem publikace. V žádném případě ale tento přehled nelze považovat za kompletní, jelikož vytvoření takového seznamu není cílem a zároveň by přesahovalo jak obsahové možnosti této studie, tak také schopnosti autorky. Na úvod je nutné poznamenat, že zatímco některé oblasti jsou velmi dobře zpracované a informace jsou dostupné, jiné jsou téměř nepokryté. Zároveň tím, že se jedná o aktuální téma, je přístup ke klíčovým informacím z konkrétních lokalit přinejlepším obtížný.

Otázkou postavení kulturních statků v muslimské společnosti, právem na jejich existenci, či naopak povinností ničit některé typy staveb a objektů se muslimská právní věda zabývá takřka od počátku svého vzniku. Zmíněná nekonzistence vychází ze zdrojů islámského práva, *Koránu* a sunny,³ od kterých se odvíjí vznik širokého spektra názorových proudů. Oběma těmito tématům se šířeji věnuje kapitola *Náboženské důvody destrukcí*, v níž jsou zmiňovány i zásadní díla a prameny.

Mimo náboženské a právní texty je pro studium tématu důležité poznání historického společenského kontextu, který nabízí dobové kro-

3 Mnohé prameny pro studium islámu a islámských věd jsou bez větších problémů dostupné na internetu. Pro potřeby této publikace je užíván překlad *Koránu* od J. Hrbka, pro práci se sunnou je 15 sbírek hadíthů dostupných na www.sunnah.com v původním znění i s překladem do angličtiny.

niky či cestopisy.⁴ Pozornost západních badatelů si kulturní statky širšího Blízkého východu získaly v 18. a 19. století, a to v kontextu zvýšeného zájmu o region, který přišel po napoleonských válkách.⁵ Díky tomuto zájmu vznikla mimo jiné i řada cestopisů i popisných prací, které pomáhají vytvořit si obrázek o kulturní krajině před 200 lety.⁶

Vedle nich je kvůli povaze studovaného tématu většina citovaných pramenů ze současnosti. Vzhledem k nedostatku informací se primárními zdroji staly stránky institucí, internetové zpravodajství, sociální média a rozhovory s místními lidmi skrze komunikační platformy a e-maily. V prvé řadě tedy jde o vizuální a psané zdroje dostupné na internetu, které lze rozdělit do dvou skupin. První z nich jsou oficiální stránky organizací a institucí a jejich výstupy a zprávy z terénu (ty mohou být pramenné povahy, ale také už zahrnující analýzy).⁷ Druhou skupinou

4 Z raných kronikářů lze jmenovat at-Tabarího (839–923) a jeho dílo *Tārīḥ ar-rusūl wa al-mulūk*, které je cenným zdrojem pro studium počátků muslimské společnosti a koexistence muslimů s jinými náboženskými skupinami. Velmi hodnotným pramenem je egyptský kronikář al-Maqrízí (1364–1442), který je autorem více než dvou stovek prací věnujících se primárně Egyptu. Dalším plodným autorem původem z Iráku byl Ibn al-Džauzí (1116–1201). Zejména jeho dílo *Al-muntaẓam fī tārīḥ al-mulūk wa al-‘umam* je zdrojem informací pro studium jeho doby. Nelze nezmínit nejznámějšího myslitele muslimského středověku Ibn Chaldúna, který je mimo jiné autorem sedmidílné kroniky *al-Ibar*, jejíž nejslavnější částí je první kniha, *al-Muqaddima*. Podobně se lze opírat o dobové cestopisy či ilustrace, které vyobrazují zvyky či místa. Bohatě ilustrované *Maqāmāt al-Ḥarīrī* vyobrazují mimo jiné i zvyky spojené s poutí do Mekky, které v dnešní době vymizely. Popis Egypta 15. století nabízí Ibn Duqmáq v knize *Al-džuz’ ar-rābi’ wa al-ḥāmis min kitāb al-intišār li wāsīṭat ‘iqd al-amšār*.

5 V kontextu napoleonských válek vzniklo monumentální dílo *Description de l’Égypte* (založené na poznámkách J. Fouriera a vydané Komisí pro vědy a umění Egypta), které bylo vydáváno v letech 1809–1822 a které pokrývá dějiny i lidské a přírodní dědictví země.

6 Zejména je to zásadní v konfliktních oblastech či regionech, které potkaly destrukce. Díla cestovatelů například zachycují Mekku před ničením, které bylo spojené se vznikem saúdského státu. Podobně lze čerpat z cestopisů popisujících jednotlivé destinace, jako je například Mosul nebo syrská města. Např. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to al-Madīnah and Meccah*; Wavell, *A Modern Pilgrim in Mecca*; Lobdell, *M.D. late missionary of the American board at Mosul: including the early history of the Assyrian mission*; Sauvaget, *Alep*.

7 Zejména se jedná o UNESCO, Radu bezpečnosti OSN: Archiv Rezolucí, WMF, ALIPH, ASOR: Reports, AAAS, Mwatana, “The Degradation of History: Violations committed by the Warring Parties against Yemen’s Cultural Property”, #Cultureunderthreat Smart M.APP, DGAM, ale také např. Fatwa Online.

jsou média, zpravodajské servery a sociální sítě, které často jako jedny z prvních (a v mnoha případech i jako jediné) přinášely informace o destrukcích, ochraně i opravách, většinou bez hlubší analýzy. Vedle toho je širší „internetová“ pramenná základna také prakticky nevyčerpatelným zdrojem informací a dodává nedocenitelné a velmi aktuální informace.⁸ Dalšími důležitými prameny pro vznik této knihy byly prameny orální⁹ a osobní zkušenosti z regionu.¹⁰

Z povahy těchto zdrojů a také z povahy situace v regionu je zřejmé, že tyto prameny mohou mít silné politické/společenské/náboženské zabarvení, kvůli kterému je nelze vnímat jako neutrální. Na všechny zdroje jsem se snažila nahlížet objektivně, vnímat je i jejich autora v širším kontextu, případně je uvádět v rámci a v opozici k názorům opačným či nesouhlasným. Jelikož se ale jedná o práci velmi aktuální, zabývající se novými informacemi, bezpochyby se v ní projeví jistá názorová zaujatost, která však není ani tak ovlivněna mým vlastním vnímáním světa, jako spíše dostupností některých informací a aktivitou jedné strany v konfliktu v jejich podáváníí. I přes snahu o rovnováhu, akademický

8 Mimo světová (např. BBC, The Guardian) a regionální média je do této kategorie řazen i *Dābiq*, ale také webové stránky jako eBay, Grundsatz zu Archäologischen Funden či Amazon nebo „temný web“. Ze sociálních sítí byl pro výzkum využíván zejména Facebook (skupiny Cultural Heritage Yemen, Al-haj'a al-'āma li al-athār wa al-matāhif – al-džumhurijāt al-jamānija, Archaeology in Syria, Mosul Eye) a Twitter, které se staly nedocenitelnými zejména při výzkumu situace v Jemenu, který je extrémně uzavřen, ale také v Saúdské Arábii.

Coleman, “Social Media as a Primary Source: A Coming of Age”. Myers; and Hamilton, “Social Media as Primary Source”.

9 Pro potřeby této studie bylo uskutečněno šest rozhovorů (z toho tři anonymní), z nichž pět bylo s obyvateli oblastí zájmu a jeden s pracovníci Institutu Smithsonian. Rozhovory byly prováděny v souladu s metodologií a etickými pravidly pro orální historii. Vaněk and Mücke, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*; Pšenícová, “Teorie a metodologie orální historie. Etika v biografickém výzkumu”; “Česká asociace orální historie, o. s. Praha”.

10 V prvé řadě se jedná o terénní výzkum v Iráku v dubnu 2017 a následnou osobní návštěvu v červenci 2019 a dubnu 2021. V textu rovněž zmiňuji informace získané z osobních cest do Senegalu (červenec 2018), Súdánu (leden 2018), Íránu (2012–2018), Turecka (2019–2021), Egypta (2021), Sýrie (2021) a jižního Iráku (2021), kterými dokresluji informace získané z jiných zdrojů. Vedle toho je ve studii citován můj článek o situaci mosulské křesťanské komunity, který je z části postaven na rozhovorech s křesťanskými uprchlíky z této oblasti, kterým jsem tlumočila několik měsíců v roce 2016. Hrabalová, “The Christian Community in Mosul and Nineveh Plains Between 2003–2017”.

náhled a analytické myšlení není pochyb o tom, že ne všechny závěry a vývody obsažené v této knize uspokojí každého jejího čtenáře.

K tendenčnímu zabarvení médií lze pozorovat několik úrovní, které se liší regionálně, ale například šíitsko-sunnitský antagonismus lze pozorovat napříč celou oblastí. Silná názorová rozpolcenost byla vidět zejména v médiích jemenských, ale také arabských věnujících se Jemenu. Jeho faktické rozdělení na šíitskou a sunnitskou část je součástí regionálního geopolitického soupeření, které má velmi silný vliv na zpravodajství. O něco méně byla názorová rozpolcenost pozorována v případě Sýrie, kde soupeři řada frakcí, přičemž základní názorové skupiny, se kterými jsem pracovala, byly vládní, protivládní, proturecká a protiturecká (například prokurdská). Ve zpravodajství z Iráku se silně projevoval šíitsko-sunnitský rozkol, o něco více ale antagonismus proiránských a proamerických frakcí, které mají aktuálně velmi silný vliv na dění v zemi. Pozoruhodně jednotné byly ohledně přístupu ke kulturním statkům zprávy v Mali, kde konflikt už utichl a kde nedošlo k podobnému rozkladu jako ve výše zmíněných zemích, přičemž roli hraje bez pochyby fakt, že frakce, které destrukce provedly, reálně v Mali nezískaly na delší dobu politickou moc a na současném politickém (ne bezpečnostním) dění v zemi se nepodílí. Jednotné byly také oficiální zprávy ze Saúdské Arábie, proti kterým se v kontrastu stavěly zprávy zahraniční, kritické vůči destrukcím, ale také hlasy místních aktivistů.

Pramenná základna této publikace je velmi bohatá a rozličné povahy. Nicméně stejně jako literatura je nevyvážená a reflektuje jen určité segmenty problematiky, přičemž některá témata a oblasti jsou jen obtížně otevřené výzkumu. V rámci výzkumu ale lze i absenci informací a pramenů použít k vytvoření závěrů. V každém případě je na pramenech i literatuře zřejmé, že ke všem pěti studovaným zemím i jednotlivým tématům je nutné přistupovat jinak a nepředpokládat, že vznikne informačně pět zcela vyvážených studií. I z tohoto důvodu je v každé ze studií kladen důraz na některé specifické, dobře podložené téma pro daný region, kostra a základní osnova ale zůstávají stejné.

Dosavadní stav bádání¹¹

Rozvoj studia problematiky zacházení s kulturními statky v muslimském světě přineslo 21. století,¹² které je od začátku poznamenané masovými destrukcemi.¹³ První vlna zájmu o téma v novém tisíciletí proběhla v roce 2001 po destrukcích Buddhů v Bámjánu.¹⁴ Tato událost přitáhla pozornost akademiků i světové veřejnosti, která byla s problémem islámského ikonoklasmu konfrontována poprvé. Dva roky poté byla veřejnost konfrontována s událostmi následujícími po americké

11 Ke zpracování studie přispěla podpora tří projektů IGA Katedry historie „Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk“ v letech 2017 (Historické křesťanské komunity v oblasti iráckého Mosulu v letech 2003–2017), 2018 („Formování radikálního islámského myšlení v západní Africe: případ Maroka, Mali a Mauretánie ve 20. století“) a 2019 („Jemenské kulturní dědictví v novém miléniu“). Z nich byly financovány výzkumné cesty do knihoven v Bordeaux, Marseille (červenec 2018) a Jeruzalémě (květen 2019) a terénní výzkum v severním Iráku (duben 2017).

12 V minulosti vznikla celá řada prací studující jednotlivé aspekty muslimské hmotné kultury. Jejich množství je obrovské a pro tuto práci nerelevantní (k tématu je relevantní např. Grabar, „The Earliest Islamic Commemorative Structures, Notes and Documents“ nebo šířeji zaměřená práce Creswell, *Early Muslim Architecture*). Evropští badatelé si povšimli i složitosti postavení islámu ke kulturním statkům, viz Lammens, „L'Attitude de l'Islam primitif en face des arts figurés“; Paret, „Textbelege zum islamischen Bilder- verbot“; Creswell, „The Lawfulness of Painting in Early Islam“; King, „Islam, Iconoclasm, and the Declaration of Doctrine“. Velký zájem vzbuzovala myšlenka propojení muslimského a křesťanského světa, což bylo díky kolonizaci aktuálním tématem. Jedním z témat, které tedy zaujaly, byl ikonoklasmus, jeho propojení s Byzantskou říší a další události spojené s křesťansko-muslimskými vztahy. K tématu soužití a historických vztahů vznikla řada publikací, mezi nimi například Tritton, *The Caliphs and their non-Muslim subjects*; vedle toho také konkrétnější studie Jeffery, „Ghevond's Text of the Correspondence between 'Umar II and Leo III“. Diskutován byl také například Jazidův edikt, viz Grunebaum, „Byzantine Iconoclasm and the Influence of the Islamic Environment“; Grabar, „Islam and Iconoclasm“.

13 Téma destrukce kulturních statků mimo muslimský svět se stalo aktuálním už v průběhu 20. století a jeho aktuálnost zesílila vlivem válek na Balkáně a následných procesů. V průběhu století se tématu ochrany kulturních statků věnovali například Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, který se jeho ochranou zabývá z právního úhlu pohledu; Bevan, *The Destruction of Memory* se věnuje důvodům a příčinám destrukcí během konfliktů, ale také mimo ně. Konkrétními konflikty a jejich vlivům na kulturní statky se věnují například Walasek, *Bosnia and the Destruction of Cultural Heritage* nebo Lynn, *The Rape of Europa: The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War*.

14 Elias, *(Un) Making Idolatry: from Mecca to Bamiyan*; Bahadur, „The Bamiyan Buddhas, the Taliban and Islam“.

invazi do Iráku. Dílo L. Rothfielda *The Rape of Mesopotamia*¹⁵ je nutným a nepříjemným úvodem do destrukcí, které následovaly nejen v Iráku, ale i na Blízkém východě.

Téma destrukcí kulturních statků během ozbrojených konfliktů na Blízkém východě je akcentováno ve stále přibývajícím množství studií,¹⁶ stejně jako otázka současného islámského ikonoklasmu,¹⁷ která je nahlížena z mnoha perspektiv. Mezi nimi je například medializace ikonoklasmu,¹⁸ ale také obchod s movitými objekty.¹⁹ Oproti velkému množství publikací zabývajících se destrukcemi zatím k tématu péče a obnovy kulturních statků Blízkého východu a severní Afriky nevznikla žádná jednotící práce, téma je na teoretické úrovni zpracováno

15 Rothfield, *The Rape of Mesopotamia*. Tématem se zabývá i Stone and Bajjaly (eds.), *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*, kteří se věnují také „saddámovské“ archeologii. Na rozdíl od Rothfielda, Stone a Bajjaly se méně věnují otázkám zákona a více alternativním způsobům ochrany.

16 Často citován v této studii je J. Kila (např. Kila and Herndon, *The Wicked Problem of Cultural Heritage and Conflict*), dále pak např. H. Turku, *The Destruction of Cultural Property as a Weapon of War: ISIS in Syria and Iraq*.

17 Je samozřejmé, že kromě ikonoklasmu budí zájem badatelů také islámské umění a pozitivní vztah tohoto náboženství ke kráse. Obecným postavením umění v muslimské společnosti se zabývá monografie Elias, *Aisha's Cushion: Religious Art, Perception, and Practice in Islam*, která nahlíží na umění jako na celek z mnoha úhlů pohledu a pracuje s řadou názorových rovin z širokého spektra. Flood, „Lost Histories of a Licit Figural Art“; Flood and Elsner, „Religion and Iconoclasm“; Flood, „Idol Breaking as Image Making in the Islamic State“; Harmanşah, „ISIS, Heritage, and the Spectacles of Destruction in the Global Media“.

18 Isakhan, „Cultural Destruction and Identity Politics: Targeting the History of Iraq“. Isakhan and Gonzáles Zarandona, „Layers of Religious and Political Iconoclasm under the Islamic State: Symbolic Sectarianism and pre-Monothestic Iconoclasm“. Gonzáles Zarandona; Albarrán-Torres and Isakhan, „Digitally Mediated Iconoclasm: the Islamic State and the War on Cultural Heritage“.

19 Výraznou osobností tohoto oboru je N. Brodie (např. „Virtually Gone!: the Internet Market in Antiquities“, „Archaeological and Criminological Approaches to Studying the Antiquities Trade: a Comparison of the Illicit Antiquities Research Centre and the Trafficking Culture Project“.) a jeho platforma Antiquities Coalition. Dále pak např. Paul, „Ancient Artifacts vs. Digital Artifacts: New Tools for Unmasking the Sale of Illicit Antiquities on the Dark Web“. Stone, „Patterns of Looting in Southern Iraq“. Stone, „An Update on the Looting of Archaeological Sites in Iraq“. Tugendhaft, *The Idols of ISIS: From Assyria to the Internet*.

v několika člancích²⁰ a pak na konkrétních regionálních příkladech.²¹ Za zmínku stojí, že velmi problematické se ukázalo bádání ohledně stavu kulturních statků v Saúdské Arábii. Co se tématu výzkumu týče, nevznikla k oblasti Saúdské Arábie žádná studie, nicméně dílčí informace lze čerpat primárně z okrajových zmínek.²²

Z dalších oborů a vědních disciplín, které tvoří nedílnou součást této publikace, je nutné zmínit právo s důrazem na právo mezinárodní a regionální²³ a islámská studia, se zaměřením na studium salafismu

20 Legnér and Stengard, “Post-Conflict Reconstruction of Cultural Heritage”.

21 Např. projekt “Monuments of Mosul in Danger” zaštitěný AVČR, ze kterého vznikla řada výstupů, např. Nováček, “Mosul: Systematic Annihilation of a City’s Architectural Heritage, its Analysis and post-Crisis Management”. Melčák; and Beránek, “ISIS’s Destruction of Mosul’s Historical Monuments: Between Media Spectacle and Religious Doctrine”. Matthews; Rasheed; Fobbe; Nováček; Mühl; and Richardson, “Heritage and cultural healing: Iraq in a post-Daesh era”. Melčák, “Islámský stát a likvidace architektonického dědictví: příklad Mosul” in Beránek; and Ostržanský, *Islámský stát: Blízký východ na konci časů*. Z dalších regionů např. Lamprakos, *Building a World Heritage City: Sanaa, Yemen (Heritage, Culture and Identity)*; Marchand, *Architectural Heritage of Yemen: Buildings that fill My Eye*. Některé studie se zaměřují na poskytnutí návodů a „manuálů“ pro případné rekonstrukce: Bertagnin; and Ould Sidi, “Manuel pour la conservation du Tomboctou”. Ghetti, “Étude sur les mausolées de Tombouctou”. Calvano et. kol, *Siwa Oasis: Actions for a Sustainable Development*; Furlan, “Urban Regeneration of GCC Cities: Preserving the Urban Fabric’s Cultural Heritage and Social Complexity”. Alraouf, “The Rehabilitation of the Muharraq Historical Centre, Bahrain: a Critical Narrative”. Další studie se zaměřují na záchranu konkrétních segmentů kulturního dědictví, viz Correa, “Recovering Yemen’s Cultural Heritage: the Stookey Microfilms”; Schmidtke, “The Zaydi Manuscript Tradition: Virtual Repatriation of Cultural Heritage”.

22 Bradley, *Saudi Arabia Exposed: Inside a Kingdom in Crisis, Updated Edition*; Cordesman, *Saudi Arabia enters the Twenty-First Century*; Maneval, *New Islamic Urbanism: the Architecture of Public and Private Space in Jeddah, Saudi Arabia*; Freitag, *A History of Jeddah*. Pro urbanismus Mekky a její vývoj je zásadní dílo Sardar, *Mecca: the Sacred City*.

23 Mezi mnoha jinými lze jmenovat citované studie: Lostal, *International Cultural Heritage Law in Armed Conflict: Case Studies of Syria, Libya, Mali, the Invasion of Iraq, and the Buddhas of Bamiyan*; O’Keefe, *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*; Gerstenblith, *Art, Cultural Heritage, and the Law: Cases and Materials, Fourth Edition*; Gerstenblith, “From Bamiyan to Baghdad: Warfare and the Preservation of Cultural Heritage at the Beginning of the 21st Century”; s akcentem na dějiny islámského práva pak Emon, *Religious Pluralism and Islamic Law: Dhimmis and others in the Empire of Law*. Velkou inspiraci pro závěrečnou komparaci přinesla kapitola Kersel and Bouchenaki, “Middle East and North Africa” v nové publikaci *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law*.

a džihádismu.²⁴ Blíže k tématu knihy je vztah salafismu a kulturních statků, zejména funerální architektury.²⁵ Zájem badatelů přitahují i směry z opačné strany náboženského spektra, které naopak uctívání hrobů a svatých považují za základní kameny svojí víry.²⁶

Metodologie

M. Melčák a O. Beránek ve svém článku *ISIS's Destruction of Mosul's Historical Monuments: Between Media Spectacle and Religious Doctrine* diskutují Islámským státem prováděné destrukce kulturních statků z pohledu náboženského a propagačního. Ačkoliv ve studii dochází k závěru, že náboženské důvody hrály v akcích ISIS hlavní roli, přičemž argumentují absencí dokumentace řady zničených staveb a objektů, role propagace v destrukci kulturních statků je tématem, které zaujalo řadu badatelů.²⁷ Islámský stát svými aktivitami a jejich silnou media-

24 Salafismus a zejména džihádismus patří v současných islámských studiích mezi velmi sledovaná témata. Viz např. Meijer, *Global Salafism: Islam's New Religious Movement*; v češtině pak studie Ťupek, *Salafitský islám*. O džihádismu vznikla celá řada publikací, které mohou být vymezeny geograficky (Harmon, *Terror and Insurgency in the Sahara-Sahel Region: Corruption, Contraband, Jihad and the Mali War of 2012–2013*; mezi další hodnotné studie patří například Lister, *The Syrian Jihad: Al-Qaeda, the Islamic State and the Evolution of an Insurgency*), obecně (Kepel, *Jihad: the Trail of Political Islam*; Robinson, *Global Jihad. A Brief History*; Hegghammer, *The Caravan: Abdallah Azzam and the Rise of Global Jihad*) a historicky, nebo se zaměřením na konkrétní skupinu či organizaci (Kepel; and Milleli (eds.), *Al Qaeda in its Own Words*; Gerges, *The Rise and Fall of Al-Qaeda*; Weiss; and Hassan, *ISIS: Inside The Army Of Terror*; Beránek; a Ostránský, *Islámský stát: Blízký východ na konci časů*; Warrick, *Black Flags: The Rise of ISIS*).

25 Zejména je akcentováno téma funerální architektury. Beránek and Ťupek, *The Temptation of Graves in Salafi Islam: Iconoclasm, Destruction and Idolatry*; Leisten, "Between Orthodoxy and Exegesis: Some Aspects of Attitudes in the Shari'a toward Funerary Architecture"; Halevi, *Muhammad's Grave: Death Rites and the Making of Islamic Society*.

26 Sufismu se věnuje řada publikací, základní přehled súfijských řádů nabízí Tringham, *The Sufi Orders in Islam*; Kropáček, *Sufismus: Dějiny islámské mystiky*. K tématu postavení svatých v sufismu viz Loir; and Gilliot (eds.), *Le culte des saints dans le monde musulman*; nebo Smith; and Ernst (eds.), *Manifestations of sainthood in Islam*. Šiitský islám je také velkým tématem. Základní přehled nabízí Haider, *Shi'i Islam. An Introduction*; svatým místům a zvykům s nimi spojeným se věnuje Aghaie, *The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran*; Čech, *Muharramské rituální performance a koncept mučednictví v Iránu*.

27 Např. Harmansah, "ISIS, Heritage, and the Spectacles of Destruction in the Global Media"; politicko-propagační rovinu ISIS rozebírá také Isakhan; and González Za-

lizací upozornil na roli, jakou hrají nenáboženské důvody, jako je zmíněná propaganda, ve ztrátě kulturních statků v regionu. Zároveň ale zůstává zřejmé, že ačkoliv pozornost veřejnosti poutají primárně silně medializované útoky zejména ze strany muslimských teroristických organizací, velké množství destrukcí prochází bez povšimnutí a zájmu světa.

Tato publikace sleduje důvody destrukcí v širším regionu, prováděné více aktéry, státními, nestátními či antisystémovými, které nahlíží ze světských i náboženských úhlů pohledu. Jejím cílem není dokazovat, že světský či náboženský rámec je primárním důvodem pro destrukce, ale poukázat na kombinaci faktorů, které vedou ke ztrátě kulturního dědictví v regionu. K dosažení tohoto cíle byl vybrán přístup kvalitativní analýzy a komparace, přičemž tyto metody byly vybrány proto, že nabízejí nejlepší odpovědi na položené otázky. Komparativní metoda byla zvolena proto, jelikož svými výsledky nabídne zajímavý vhled do destrukcí i péče v rozdílných regionech i časových úsecích. Umožňuje srovnat přístupy států, které spadají do jednoho kulturního (náboženského) rámce, a zároveň jejich obyvatel a struktur, stejně jako legislativy, ale také chování a reakce mezinárodní společnosti na ztrátu kulturního dědictví v odlišných kontextech a situacích. Komparace pěti od sebe relativně vzdálených států zároveň představuje zatím nezpracované téma. Vzhledem k tomu, že jsou studovány názorové proudy, trendy a motivace, ve kterých chybí „tvrdá data“, je kvalitativní analýza nejvhodnějším způsobem, jak dosáhnout vytyčeného cíle.

Širší region Blízkého východu a severní Afriky byl ke komparaci zvolen v první řadě proto, že v současné době podobný regionální komparativní výzkum chybí. Řada studií zahrnuje kapitoly a články

randona, “Layers of Religious and Political Iconoclasm under the Islamic State: Symbolic Sectarianism and pre-Monotheistic Iconoclasm”. Mimo ISIS např. Joy, “UNESCO is what? World Heritage, Militant Islam and the Search for a Common Humanity in Mali”. Rovněž se badatelé věnují tématu destrukce kulturních statků v rámci utváření identity či umělé historiografie, např. Isakhan, “Targeting the Symbolic Dimension of Baathist Iraq: Cultural Destruction, Historical Memory, and National Identity”; Determann, “Architectural Heritage in Saudi Arabia: from the Dynasty to the Nation: Presentation at the Royal Society for Asian Affairs in London”.

z rozličných regionů, které se ovšem vzájemně neprostupují. K formování metodologie a samotného konceptu publikace výrazně přispěla práce M. Lostal,²⁸ která ve své studii aplikuje teoretické informace z první části na samotné případové studie. Pro samotné téma širšího náhledu na destrukce mimo čistě náboženský rámec se stal prvním podnětem článek F. B. Flooda,²⁹ který vedl k rozšíření původně více nábožensky pojatého výzkumu. K formulaci důvodů destrukcí výrazně přispěl článek *Heritage under Attack*,³⁰ který stanovuje obecné příčiny útoků na kulturní statky během ozbrojených konfliktů. Inspirativní se stala také studie H. Turku,³¹ která podobně jako E. Cunliffe³² silně akcentuje duchovní hodnotu kulturních statků pro komunity. Ačkoliv je toto téma studováno jen okrajově, je mu v této knize věnován prostor.

Pro komparaci byla zvolena pětice států, které spolu sdílí řadu charakteristik. Kromě nedávné ztráty kulturních statků musela studovaná množina zahrnovat země, které se potýkají s existencí džihádistických skupin na svém území a jejichž společnost je etnicky či nábožensky rozdělená. Zároveň bylo cílem postihnout širší region tak, aby se netýkal jen úzké oblasti, jejíž země spolu sdílí hranice. Podle těchto kritérií bylo zvoleno pět zemí: Sýrie, Irák, Malí, Jemen a Saúdská Arábie, které naplňují potřebné požadavky, sdílí řadu společných rysů, ale také rozdílů. Pro tyto země byly vypracovány samostatné případové studie. Ačkoliv byly studie pojaty tak, aby se strukturou i obsahem podobaly a mohly tak sloužit ke komparaci, v každé z nich je dán o něco větší prostor jednomu z témat, které jsou dané specifickými podmínkami jednotlivých zemí a oblastí a které následně pomáhají hlouběji pochopit problematiku. Kromě každého z těchto specifik jsou ale jednot-

²⁸ Lostal, *International Cultural Heritage Law in Armed Conflict: Case Studies of Syria, Libya, Mali, the Invasion of Iraq, and the Buddhas of Bamiyan*.

²⁹ Flood, "Idol Breaking as Image Making in the Islamic State".

³⁰ Brosché, Legnér, Kreutz, Ijla, "Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict".

³¹ Turku, *The Destruction of Cultural Property as a Weapon of War: ISIS in Syria and Iraq*.

³² Cunliffe, "Damage To The Soul: Syria's Cultural Heritage In Conflict".

livé studované státy rozebírány podle stejného postupu tak, aby mohly být srovnány.

V průběhu výzkumu vyšlo najevo, že zvolená metoda, ačkoliv byla vybrána jako nejvhodnější, má řadu nedostatků. Tím hlavním je fakt, že aktuálnost tématu je také jeho slabinou. Kombinace studia literatury, analýzy sociálních médií, orální historie a osobní zkušenosti se pro studium aktuálního tématu ukázalo jako vhodný přístup. Nicméně komparativní, kvalitativní a analytický přístup, jenž byl při výzkumu využit, postrádá „tvrdá“, jasně měřitelná data. Jistou oporu nabízí časová osa (například srovnání rychlosti destrukcí určitých typů objektů), množství studií, článků či legislativy, v některých případech také zprávy organizací věnujících se rekonstrukcím objektů a informace o plánovaných investicích, nicméně většina komparovaných informací pochází z analýzy. Ta je mnohdy výsledkem pozorování sociálních sítí, které obsahují emočně zabarvené informace či přímo informace zavádějící, ať už omylem či úmyslně. Další otázkou, která během výzkumu vznikla, je to, zda je pět států relevantním vzorkem ke komparaci a vytvoření závěrů a argumentů. Bezpochyby by větší vzorek vytvořil kvalitnější a přesnější závěry, zároveň by ale rozsah publikace přesáhl únosnou míru.

Téma knihy spadá do kategorie současných dějin, jejichž studium s sebou přináší řadu výzev, přičemž jednou z nich je otázka, kdy se studované téma stává tématem historickým. Odpověď na tuto otázku není jasně definována. Nicméně jak píše M. D. Kandiah: „Úkolem současné historie je konceptualizovat, kontextualizovat a historizovat – vysvětlit – některé aspekty nedávné minulosti, nebo poskytnout historické porozumění současným trendům a vývoji.“³³ Současná historie proto pracuje s prostředky, které se mohou zdát být vlastní pro jiné vědní obory, aby naplnila definované cíle. Pro doplnění informací a zpracování některých témat byly v této studii jako zdroje využity sociální sítě³⁴ a rozhovory. Oba typy jsou využívány jako doplňkové zdroje,

33 Kandiah, M. D., “Contemporary History”.

34 Sociální sítě jsou plně akceptovaným zdrojem v řadě vědních oborů. Viz už zmíněné Coleman, “Social Media as a Primary Source: A Coming of Age”; Myers; and Hamilton,

v případě Jemenu i jako zdroje primární, protože přináší informace z méně dostupných či zcela nedostupných lokalit. Bez využití sociálních sítí coby doplňkového a primárního zdroje by zpracované téma postrádalo aktuálnost a nepřiblížilo by to čtenáři ono zmíněné „porozumění současným trendům“ tak, jak je možné v aktuální podobě za užití alternativních pramenů.

S ohledem na to, že se jedná o kvalitativní výzkum, byly oblasti komparace zvoleny tak, aby nabídly možnost práce s co nejvíce „tvrdými“ daty, jako je časová osa, typologie destrukcí v rámci konfliktů, ale také srovnání zákoníků a vlivů, které zasahují do kulturní politiky a jejího vývoje. Tento koncept byl schopný smysluplně srovnat řadu informací a lze proto říci, že se metodologie, ale také samotná koncepce publikace, ukázala jako vhodná pro zamýšlený cíl. Každá samostatná studie je vypracována podle stejného schématu, které nabízí ucelený přehled vývoje a postavení kulturních statků a péče o ně v dané zemi, ale také jejich osudů. Kromě samotných destrukcí lze sledovat také kulturní politiku režimů, což umožňuje zahrnout do analýz mnohem víc informací, které nespádají pouze do destrukčního rámce konfliktů či útoků. Zároveň fakt, že se každá studie více věnuje jednomu z dílčích důvodů destrukcí, přináší zajímavý bližší náhled do problematiky. Ačkoliv tento bližší náhled není nezbytný pro závěrečné srovnání, pro celkovou podobu výzkumu a pochopení problematiky jej lze označit jako velmi přínosný.

Ačkoliv byl výzkum poměrně obsáhlý, studované téma je velmi široké a bylo by bezpochyby možné jej pojmout daleko podrobněji. Výzkum na sebe rovněž navázal celou řadu dalších otázek a problémů, které už nebylo možné do něj zahrnout. Velmi zajímavá je možnost hlubšího propojení tématu s jinými vědními obory, jako jsou například psychologie, environmentální a rozvojová studia nebo také restaurátorství. Zejména k poslednímu zmíněnému se váže jedna z důležitých otázek, které v průběhu výzkumu vyvstaly, a to otázka etického charakteru; vzhledem k tomu, že destrukce jsou součástí historické-

“Social Media as Primary Source”.

ho procesu,³⁵ do jaké míry je vhodné zničené statky obnovovat a jaké prostředky k tomu lze použít? Evaluace rekonstrukcí prokázaly, že lidé jsou více otevření rekonstrukcím v případech statků zničených cíleně, méně otevření pak v případě katastrof.³⁶ Zároveň se ukázalo, že „žítá“ dědictví, jako například aktivní místa kultu, lze obnovit do jejich původní „oblíbenosti“ mezi lidmi.³⁷ Nicméně 3D tisk celých objektů vzbudil řadu kritik.³⁸ Etické otázky se promítají také do práva na rozvoj komunit, který je někdy brzděn právě existencí kulturních objektů v oblasti, na jejichž záchranu je mezinárodním společenstvím vytvářen tlak. Opačný pól je pak selektivní mlčení a absence kritiky vzhledem k jistým typům destrukcí, které některé vlády využívají k politickým cílům. Toto téma je několikrát nastíněno a nabízí bezpochyby široké možnosti ke studiu.

Způsob, jakým je publikace vypracována, lze velmi snadno použít i pro studium jiných zemí a regionů. Destrukce kulturních statků je v celosvětovém měřítku uspíšena a mimo konfliktní oblasti by bylo zajímavé sledovat zejména kulturní politiky mnoha států, které k destrukcím přispívají. Zároveň lze některé výsledky studie generalizovat. Zejména co se týče přístupu a chování džihádistických skupin, které vychází často z jednoho ideového rámce, ale také například vlád, které využívají důležité symboly pro své cíle.

35 Touto otázkou se zabývá i Turku, *The Destruction of Cultural Property as a Weapon of War: ISIS in Syria and Iraq*, 179.

36 “Palmyra: An Assessment of Virtual and Physical Reconstruction Techniques and their Ethical Implications”, 68.

37 Joffroy; and Essayouti, “Lessons learnt from the reconstruction of the destroyed mausoleums of Timbuktu, Mali”, 918–919.

38 Turner, “Palmyra's Arch of Triumph Recreated in London”.

LEGISLATIVA

Problematika ochrany a zachování kulturního dědictví, ať už v době války či míru, je jednou z velkých otázek 20. století a jako taková byla a stále je diskutována. Jak poznamenává Marina Lostal³⁹ v úvodu své knihy *International Cultural Heritage Law in Armed Conflict*, kulturní dědictví je jednou z nejméně univerzálně uznávaných hodnot. Zároveň je ochrana kulturní rozmanitosti také jedním ze základních lidských práv a státy jsou povinny ji zajistit a prosazovat. I přesto ale neexistuje účinný způsob ochrany v ozbrojených konfliktech ze strany zákonů a norem, zejména v případě dnešních čistek prováděných islámskými džihádistickými skupinami.

Od napoleonských válek se začal přístup ke kulturnímu dědictví v západní společnosti měnit a jednotlivé strany a státy se začaly snažit ochránit památky před destrukcí, k čemuž měly sloužit mezinárodní úmluvy. Haagská úmluva z roku 1899 zakázala například úmyslné bombardování a destrukci historických lokalit nebo rozkrádání kulturních statků.⁴⁰ Záležitost ochrany kulturních statků dále řešila Haagská konference v roce 1907 a z ní vzniklá Úmluva o zákonech a obyčejích války pozemní (IV), což je nejvýznamnější z úmluv této konference. Celá Haagská úmluva z roku 1907 se dnes považuje za mezinárodní obyčejové právo, které je závazné pro všechny státy. Dalším dokumentem zavazujícím k ochraně kulturního dědictví se stala Dohoda o ochraně uměleckých a vědeckých institucí a historických monumentů z roku 1935. Jejich selhání během druhé světové války, kdy došlo k masivnímu ničení a rozkrádání, ale také k programovým destrukcím židovských památek pod taktovkou nacistické ideologie, ukázalo nutnost změn do té doby platné legislativy. Její nedostatky

³⁹ Lostal, *International Cultural Heritage Law in Armed Conflict: Case Studies of Syria, Libya, Mali, the Invasion of Iraq, and the Buddhas of Bamiyan*, lok. 14.

⁴⁰ Články 23, 28 a 47 zakazují rabování a článek 56 vyžaduje po válčících stranách, aby bránily ničení a vykrádání mimo jiné i historických monumentů.

vedly k vytvoření nové legislativy, a to ať už na mezinárodní úrovni, či na úrovni jednotlivých států.

Po druhé světové válce došlo k rozsáhlé kodifikaci mezinárodního práva. Nejdříve se začala formovat snaha o ochranu kulturního dědictví během válečných konfliktů. Jako první vznikla Úmluva na ochranu kulturních statků za ozbrojeného konfliktu z roku 1954 (Haagská úmluva). Ta byla v roce 1999 doplněna o Druhý dodatkový protokol, který mluví o ochraně památek během válečných konfliktů, rovněž dále rozšiřuje povinnosti států v době míru.⁴¹ Tímto tématem se zabývají i Ženevské úmluvy z roku 1949, jeden ze základních nástrojů mezinárodního humanitárního práva. Tyto čtyři úmluvy byly později doplněny o dva Dodatkové protokoly (1977) k Ženevským úmluvám z roku 1949. První a Druhý dodatkový protokol obsahují opatření, která mají napomáhat k ochraně kulturního dědictví a zamezit jeho ničení. V tomto směru je posledním krokem ochrany již zmíněný Druhý dodatkový protokol k Haagské úmluvě z roku 1954, který vznikl po válkách na Balkáně, kdy se ukázalo, že dosavadní legislativa stále není dostatečná. K roku 2021 tento protokol ratifikovalo a přijalo 84 států.⁴² Na Haagskou úmluvu se váže také vznik Mezinárodního modrého štítu (1996), organizace mající za cíl chránit kulturní dědictví v ozbrojených konfliktech a během přírodních katastrof. Jelikož ale k destrukcím dochází nejen v době konfliktů, vytanula potřeba vytvořit rámec pro ochranu kulturního dědictví i v době míru a zabezpečit jej proti různorodým hrozbám. K tomu se váže Deklarace UNESCO týkající se úmyslného ničení kulturního dědictví z roku 2003, přijatá v reakci na události v Bámjánu a ustanovující, že destrukce kulturního dědictví jsou v rozporu s mezinárodním právem.

V proměně v přístupu k ochraně a uznání hodnoty kulturního dědictví hrál na počátku 21. století roli Mezinárodní trestní tribunál pro

41 Např. Hlava I, čl. 3: Vysoké smluvní strany se zavazují, že budou již v době míru připravovat zabezpečení kulturních statků na vlastním území proti předvídatelným účinkům ozbrojeného konfliktu, činíce opatření, jež budou považovat za vhodná.

42 "Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict".

bývalou Jugoslávii (ICTY) v Haagu, který uznal vinným a odsoudil Miodraga Jokiće a Pavle Strugara,⁴³ velitele Jugoslávské lidové armády, ze záměrné destrukce kulturních statků během ostřelování Dubrovníku v roce 1991.⁴⁴ Útoky proti Dubrovníku byly tribunálem hodnoceny jako válečné zločiny, avšak v jiných případech tribunál útoky na kulturní dědictví nahlížel i jako zločiny proti lidskosti, případně poukazoval na vazby se zločinem genocidia. Základy pro vnímání destrukcí kulturních statků jako genocidy položil polský právník Rafael Lemkin. Ten se v roce 1933 účastnil Mezinárodní konference pro unifikaci trestního práva a navrhl (neúspěšně) zavedení dvou zločinů – vandalismu a barbarství (jedná se o přímý překlad z angličtiny – *vandalism* a *barbarity*), které měly podobnou skutkovou podstatu jako kulturní genocida. Tento termín Lemkin propagoval ve své knize *Axis Rule in Occupied Europe* (1944).⁴⁵ Ta mluví celkem o osmi typech genocidy, přičemž dalších sedm zahrnuje genocidu politickou, společenskou, náboženskou, ekonomickou, biologickou, fyzickou a morálních zásad. Kulturní genocida byla součástí prvního návrhu Úmluvy o zabránění a trestání zločinu *genocidia* (přijata Valným shromážděním OSN v roce 1948), nicméně po odporu některých států, například Francie, byla před ratifikací vyňata.⁴⁶

Další skupina norem se týká movitého kulturního dědictví a jeho ochrany. Výchozím bodem pro ochranu movitého dědictví před ilegálním obchodem je První protokol Haagské úmluvy (1954), který zakazuje vývoz památek z dobytého a okupovaného území. Na tu pak navazuje Úmluva UNESCO o opatřeních k zákazu a zamezení nedovoleného dovozu, vývozu a převozu kulturních statků, přijatá v roce 1970, a Úmluva UNESCO o ochraně kulturního a přírodního dědictví z roku 1972, která vytváří rámec pro ochranu památek a zároveň do-

43 ICTY, ““Dubrovnik” (IT-01-42/1): Miodrag Jokić”.

44 Daniels, “Is the Destruction of Cultural Property a War Crime?”.

45 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*.

46 Gerstenblith, “The Destruction of Cultural Heritage: a Crime against Property or a Crime against People?”, 343.

plňuje legislativu o ochranu před zloději, kteří by narušovali lokality s cílem ilegálního prodeje artefaktů. Ten postupně narůstal od 60. a 70. let, kdy začalo přibývat krádeží v muzeích i na archeologických lokalitách, na což začaly jednotlivé státy reagovat. Jako první přistoupila k rozhodnutí Itálie, kde vznikla policie zaměřená na ochranu objektů.⁴⁷ Úmluva z roku 1972 požaduje od států, aby zavedly preventivní opatření, navracely ukradené artefakty, spolupracovaly a zavedly vlastní opatření. Tato úmluva byla posílena v roce 2015 ve Směrnici pro provádění úmluvy. Úmluvu dále rozšiřuje Úmluva UNIDROIT o kradených nebo nelegálně vyvezených kulturních statcích z roku 1995, která ji v mnoha směrech doplňuje. S americkou invazí do Iráku a následným propuknutím chaosu v zemi stoupl počet signatářů Haagské úmluvy (1954) a Úmluvy UNESCO (1970), kterou od roku 2003 ratifikovalo 43 států.⁴⁸

Vedle toho rozhodnutí Generálního shromáždění a jeho rezoluce 66/180 z 30. dubna 2012 a A/RES/68/186 z 18. prosince 2013 uznalo za nutné zapojení Úmluvy OSN proti nadnárodnímu organizovanému zločinu. V roce 2014 Generální shromáždění OSN schválilo Mezinárodní směrnici pro prevenci zločinu a kriminální spravedlnosti s ohledem na obchod s kulturním dědictvím a dalšími spojenými přestupky (rezoluce A/RES/69/196, 2014). Další rezoluce (S/RES/2347 z roku 2017)⁴⁹ přímo cílí na teroristické organizace, skupiny a na ně napojené jednotlivce a vybízí státy k vytvoření seznamů entit zapojených do destrukcí i ilegálního obchodu, stejně jako k vytvoření potřebné legislativy k jejich omezování a potírání, ve spolupráci se Sankční komisí pro ISIS (Dáíš) a al-Qáídu (rezoluce vztahující se k sankcím jsou: S/RES/1267, S/RES/1989, S/RES/2253).

V březnu 2016 Rada pro lidská práva jednohlasně schválila rezoluci A/RES/33/20, kterou vybízí státy, aby respektovaly a chránily kul-

⁴⁷ UN, "Protecting Cultural Heritage: an Imperative for Humanity", 8.

⁴⁸ UNESCO, "Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris, 14 November 1970".

⁴⁹ Rezoluce jsou k nahlédnutí na oficiálních stránkách Rady bezpečnosti OSN, "Rada bezpečnosti OSN: Archiv rezolucí".

turní práva, která zahrnují přístup jednotlivce ke kulturním statkům. Rezoluci podpořilo 145 států, které zároveň ve svém vyjádření odsoudily úmyslné destrukce. V prosinci 2016 následovala rezoluce S/RES/2322, zdůrazňující obavy mezinárodního společenství ze stoupajícího zapojení teroristických organizací do destrukce a vykrádání kulturního dědictví v konfliktních zónách. Další, ve svém duchu podobná rezoluce (A/HCR/37/L30 z roku 2018) vybízí státy k většímu zapojení do zajištění kulturních práv. V této výzvě Rada bezpečnosti vycházela mimo jiné i z práce Zvláštního zpravodaje OSN pro kulturní práva, Karimy Bennoune, která se ve svých zprávách věnovala i ničení kulturního dědictví (zprávy A/HRC/31/59, A/HRC/17/38, A/71/317 a A/HRC/34/56).⁵⁰ Dále pak Rada bezpečnosti OSN přijala několik rezolucí, z nichž je nejzásadnější už zmíněná S/RES/2347, která prohlašuje, že záměrné ničení kulturního dědictví je válečným zločinem. Další relevantní rezoluce jsou 2071/2012 (odsuzuje destrukce kulturního dědictví v Mali), S/RES/2085 z roku 2012 (odsuzuje destrukce kulturního dědictví v Mali), S/RES/2100 z roku 2013 (zdůrazňuje roli MINUSMA v ochraně kulturního dědictví – v tomto případě byla ochrana kulturního dědictví poprvé součástí mandátu mírové mise OSN) a S/RES/2199 a S/RES/2249 z roku 2015 (vybízějící státy k omezení obchodu s artefakty, coby zdrojem financí teroristických skupin). Zmíněná rezoluce S/RES/2199 identifikuje obchod s kulturním dědictvím jako možný zdroj financování terorismu a zavazuje členské státy, aby ve spolupráci s UNESCO a INTERPOlem přijaly opatření, která by zabránila „obchodu s ilegálně exportovaným iráckým a syrským kulturním dědictvím“.⁵¹ Kromě výše zmíněných pak mezinárodní úmluvy v této oblasti zahrnují Úmluvu o zachování nemateriálního kulturního dědictví z roku 2003 a Modelová ustanovení o vlastnictví státu k neobjeveným kulturním statkům (2011).

Kromě toho, že tyto ustanovení a rezoluce trpí nevyhovujícími a nedostatkem autority, problémem zůstává, že je to každý stát,

⁵⁰ Více k nahlédnutí zde: “UN Human Rights Council: HRC Sessions”.

⁵¹ UN, “Protecting Cultural Heritage: an Imperative for Humanity”, 9.

kdo definuje, které památky jsou hodny ochrany. Vzhledem k současné krizi začalo mezinárodní společenství vstupovat do památkové ochrany na území jednotlivých států, jako například v roce 2015, kdy byla schválena rezoluce A/RES/69/281, týkající se záchrany kulturního dědictví Iráku. Zajímavý zlom přinesl případ Ahmada al-Fáqí al-Mahdího, který byl jako první odsouzen Mezinárodním trestním soudem v Haagu výlučně za ničení kulturních statků, kterého se dopustil v malijském městě Timbuktu v roce 2012.⁵² Nicméně jak bude později popsáno, jedná se o unikátní případ, o jehož úspěch se zasadilo samotné Mali.

Na regionální úrovni jsou uzavírány také dohody, které jsou výsledkem solidarity států s jejich sousedy. V roce 2015 byl na konferenci v Káhiře vytvořen akční plán na ochranu kulturního dědictví v oblasti Blízkého východu. Uvědomění si toho, že teroristické organizace financují své aktivity mimo jiné z obchodu se starožitnostmi, vedlo k sepsání Káhirske deklarace,⁵³ na které se podíleli zástupci Egypta, Iráku, Jordánska, Kuvajtu, Libanonu, Libye, Ománu, Saúdské Arábie, Súdánu a Spojených arabských emirátů, a také UNESCO, Arabské ligy a Antiquities Coalition.

Důležitou roli ve specifikaci a ochraně kulturních práv sehraává už zmíněný úřad Zvláštního zpravodaje pro oblast kulturních práv. Tato pozice vznikla v roce 2009 a do roku 2015 byla zastávána Fariidou Shaheed, kterou nahradila Karima Bennoune.⁵⁴ Kulturní práva jsou v rámci lidských práv chápána jako jejich nejméně rozvinutá oblast, které až do posledních desetiletí nebyla věnována dostatečná pozornost. Kulturní práva zhrběžně zmiňuje Všeobecná deklarace lidských práv a Pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, nicméně ani jeden z těchto dokumentů je blíže nevymezuje. To je ostatně jeden z důvodů, proč byl zřízen Úřad zvláštního zpravodaje, který má

52 ICC, "ICC-01/12-01/15: Situation in the Republic of Mali in the Case of the Prosecutor V. Ahmad al Faqi al Mahdi Judgment and Sentence".

53 "The Cairo Declaration".

54 OHCHR, "Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights".

danou oblast blíže prozkoumat a vymezit.⁵⁵ Velmi relevantní oblast činnosti Faridy Shaheed tvořil výzkum vztahu mezi kulturním dědictvím určité skupiny a jejími kulturními právy, který byl přímou reakcí na systematické útoky proti kulturnímu dědictví na Blízkém východě.⁵⁶ Na její činnost pak navazuje Bennoune, která poukazuje na to, že je potřeba tyto útoky vnímat z lidskoprávní perspektivy – nejedná se tedy jen o ochranu kulturního dědictví, ale zejména o ochranu kulturních práv skupin a jednotlivců, pro jejichž existenci je toto dědictví nezbytným předpokladem.⁵⁷ Útoky proti němu tedy nelze vnímat omezeně jako útoky proti hmotným statkům, ale spíše jako útok proti komunitě jako celku, kdy dochází k zasahování do jejich práv. Tento přístup je založen na holistickém vnímání pojmu „kulturní dědictví“, který zahrnuje i nehmotné a přírodní dědictví, a snaží se dosáhnout jeho ochrany jako komplexního celku, jenž je pevně vnitřně provázán a jeho jednotlivé součásti nelze posuzovat odděleně.

Otázka prosazení

Značná část mezinárodního humanitárního práva je chápána jako právo obyčejové, zejména jeho základní principy, které jsou tedy závazné pro všechny státy i další subjekty mezinárodního práva. To však již neplatí pro jednotlivé specifické povinnosti plynoucí z dalších mezinárodních úmluv. V tomto kontextu je tedy problém, že úmluvy jsou reciproční, a tudíž se nevztahují na konflikt, který zahrnuje zemi, jež není signatářem. Zejména matoucí pak jsou a nadále budou konflikty, do kterých se zapojuje více stran, z nichž každá je signatářem jiné nebo žádné úmluvy. Lostal to demonstruje na příkladu počáteční koalice čtyř států zapojených v irácké válce (2003), kdy Velká Británie byla vázána Prvním dodatkovým protokolem, Austrálie a Polsko Haagskou úmluvou (1954) a Prvním dodatkovým protokolem a USA

55 Tamtéž.

56 UN, „A/HRC/17/38: Report of the Independent Expert in the Field of Cultural Rights, Farida Shaheed”.

57 UN, „A/HRC/31/59: Report of the Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights”.

žádnými z úmluv ani protokolů.⁵⁸ Fragmentace legislativy a fakt, že mezinárodní úmluvy nejsou ratifikovány všemi zeměmi světa, způsobuje, že efektivní ochrana kulturního dědictví není možná stejně, jako obvykle není možné odsouzení viníků na mezinárodní úrovni.

Další výzvou je definice válečného konfliktu – kdy může být válečné právo aplikováno a kdo o tom rozhoduje? Definice ozbrojeného konfliktu a aplikace práva byly v řešení už v roce 1994, kdy před ICTY stanul Duško Tadić.⁵⁹ Tento nedostatek lze demonstrovat na příkladu Libye, ve které nikdy válečný konflikt oficiálně nepropukl, nicméně ozbrojené střety a občanská válka měly za následek obrovské ztráty na životech, faktický rozpad země na několik nepřátelých území a také destrukci kulturního dědictví. Ačkoliv lze aplikovat humanitární právo (zahrnující ochranu kulturních statků) bez toho, aniž by mezinárodní společenství uznalo existenci konfliktu, například stíhání jednotlivců za válečné zločiny je možné pouze tehdy, pokud jsou splněny objektivní podmínky existence konfliktu. Ve chvíli, kdy jsou podmínky naplněny, je možné předvést zodpovědné osoby před soud.⁶⁰ Klíčové je tady naplnění objektivních kritérií tak, jak jsou definovány v rozsudku ICTY v případě Tadić.

Dalším zjevným problémem je nezávaznost některých úmluv a zákonů pro skupiny, které odmítají mezinárodní normy vycházející z evropského prostředí, původem křesťanského, které prošlo stoletím sekularizace. Tyto skupiny, v kontextu této knihy tedy zejména skupiny inspirované salafismem a džihádismem, vychází ze zcela jiného myšlenkového a ideového základu, který jim nedovoluje nahlížet na to, čemu mezinárodní společenství říká „kulturní dědictví“, jako na něco hodného ochrany. Zákony a obyčejné války vznikly v prostředí Evropy 19. a 20. století a vytvořily rámec myšlení a konvencí, kterými se Západ řídí. Nelze nicméně očekávat, že se jím budou řídit obyvatelé

⁵⁸ Lostal, *International Cultural Heritage Law in Armed Conflict: Case Studies of Syria, Libya, Mali, the Invasion of Iraq, and the Buddhas of Bamiyan*, lok. 17.

⁵⁹ ICTY, “Tadić (It-94-1)”.

⁶⁰ Gerstenblith, “The Destruction of Cultural Heritage: a Crime against Property or a Crime against People?” 390.

jiných regionů, natož antisystémové skupiny.⁶¹ Čistě z hlediska norem Haagská úmluva (1954) uvádí: „each party to the conflict...“, přičemž slovo *party* odkazuje i na nestátní aktéry a strany konfliktu – pokud by byly zahrnuty jen státy, bylo by užito velké „P“.⁶² Ačkoliv tedy nestátní hráči a antisystémové strany odmítají mezinárodní normy, mohou nést v určitých případech zodpovědnost za svoje skutky, zejména pokud jsou naplněny předpoklady pro aplikaci mezinárodního práva trestního. To se ostatně stalo již v případě al-Mahdího v roce 2016.

S těmito všemi problémy je zjevné, že současná legislativa a ochrana je neefektivní a nedostatečná snad ve všech oblastech a pro budoucnost bude nutné změny přístupu. V posledních letech se proto začínají objevovat texty věnující se vzniku individuální trestní odpovědnosti a vyplnění prázdného prostoru v legislativě tak, aby viníci mohli být potrestáni, přičemž otázce individuální trestní odpovědnosti za ničení kulturních statků začala být na mezinárodním poli věnována zvýšená pozornost nejdříve v souvislosti s činností Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii (ICTY).

Ten se zabýval celou řadou případů, kdy k takovému jednání docházelo, a jeho judikatura představuje cenný návod, jak k této problematice přistupovat. Za obzvláště důležité je považováno to, že tribunál ve svých rozhodnutích zohledňoval i lidskoprávní stránku celé otázky a nejednalo se jen o problematiku ochrany kulturních statků *per se*. Před ICTY bylo ničení kulturních statků stíháno jako válečný zločin nebo zločin proti lidskosti, nicméně tribunál také judikoval, že toto jednání má relevanci i pro zločin genocidy.⁶³ Zásadní rozdíl mezi stíháním útoků jakožto válečného zločinu a zločinu proti lidskosti spočívá v tom, že v kategorii zločinu proti lidskosti dochází k zohledně-

61 Tuto problematiku, spolu s tím, proč Západ a jeho „konvenční“ vedení války nemá úspěchy v jiných částech světa, velmi podrobně rozebírá kniha *The New Rules of War* od Seana McFate.

62 Gerstenblith, “The Destruction of Cultural Heritage: a Crime against Property or a Crime against People?” 363.

63 ICTY, “Krstić (IT-98-33)”.

ní lidskoprávní stránky.⁶⁴ Zatímco válečné zločiny se zabývají pouze ochranou statků v kontextu vojenských operací, pojem zločinů proti lidskosti umožňuje útoky proti statkům stíhat i v době míru. ICTY tento přístup rozvinul v rámci persekuce skupiny, kdy poukazuje na to, že pokud dochází k útokům na kulturní statky na diskriminačním základě, je třeba je chápat v širším kontextu jako součást útoku proti určité skupině obyvatelstva a jejím právům.⁶⁵

Výrazně větší pozornost pak začala být otázce věnována po rozhodnutí v případě al-Mahdí před Mezinárodním trestním soudem. Prokurátorka zde v obžalobě opakovaně zmínila význam zničených statků pro místní komunitu, avšak konečné rozhodnutí soudu tento prvek vůbec nezohledňuje a hodnotí jednání obžalovaného jakožto válečný zločin.⁶⁶ Tento přístup byl široce kritizován⁶⁷ a řada autorů poukazovala na to, že dané jednání svou podstatou více odpovídá pojmu zločinů proti lidskosti tak, jak k nim přistupoval ICTY. V souvislosti s tím se rovněž rozhořela diskuse, zda by bylo vhodné mezi zločiny podle mezinárodního práva nově zařadit i zvláštní skutkovou podstatu, která by se zabývala přímo útoky proti kulturním statkům. Někteří autoři zastávají názor, že ochrana ve stávajícím právním rámci je dostatečná, zatímco jiní tvrdí, že definování nových zločinů je žádoucí.⁶⁸ Avšak ve světle toho, že pro případné změny relevantních mezinárodních dokumentů je potřeba širokého konsenzu, se možnost zavedení nových zločinů nezdá v nejbližší době realizovatelnou.

⁶⁴ Brammertz; Hughes; Kipp; and Tomljanovich, “Attacks against Cultural Heritage as a Weapon of War”, 1146.

⁶⁵ ICTY, “Kordić & Čerkez (IT-95-14/2)”.

⁶⁶ ICC, “ICC-01/12-01/15: Situation in the Republic of Mali in the Case of the Prosecutor V. Ahmad al Faqi al Mahdi Judgment and Sentence”.

⁶⁷ Např. Green Martínez, “Destruction of Cultural Heritage in Northern Mali: a Crime against Humanity?”.

⁶⁸ Gottlieb, “Criminalizing Destruction of Cultural Property: a Proposal for Defining New Crimes under the Rome Statute of the ICC”.